

IZABELA LIS-WIELGOSZ

ANTOLOGIE W OBIEGU.
O OBECNOŚCI I NIEOBECNOŚCI
STAROSERBSKICH TEKSTÓW
W PRZEKŁADZIE NA JĘZYK POLSKI
– UWAGI OGÓLNE¹

W obszernym katalogu teorii kultury trudno znaleźć koncepcję, która nie uwzględniałaby czy wręcz nie uwydatniała szczególnego miejsca i roli literatury w jej przestrzeni. Zasadniczo wszelkie definicje kulturowej struktury zakładają udział tekstów literackich w kreowaniu sensu, określonych kodów i wzorów, uwydatniają ich rolę w kształtowaniu wartości, światopoglądu, postaw wspólnot etnicznych, narodowych, społecznych. Niemalże zawsze więc literatura jest ujmowana jako elementarny kanał transmisji i zarazem generator idei, fenomenów, treści ideologicznych, konstrukcji imaginacyjnych; traktowana jako funkcjonalna strategia opisu rzeczywistości i projektowania wizerunku określonej grupy. Takie rozumienie piśmiennictwa dotyczy zarówno poziomu prymarnego – oryginalnego, jak i sekundarnego – przekładowego.

Wartość przekładu jest oczywista, bo to za jego pośrednictwem następuje spotkanie dwóch odmiennych od siebie czy też niekiedy bardzo odległych

---

Dr hab. IZABELA LIS-WIELGOSZ – adiunkt Zakładu Literatur Południowosłowiańskich w Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu; adres do korespondencji: ul. Aleksandra Fredry 10, 61-701 Poznań ; e-mail: liswielg@amu.edu.pl

¹ Publikacja powstała w związku z projektem naukowo-badawczym pt. *Recepcja piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu Slavia Orthodoxa w Polsce – historia i bibliografia twórczości przekładowej*, realizowanym w Centrum Ceraneum Uniwersytetu Łódzkiego. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/E/HS2/03827.

kultur, zawiązuje się między nimi specyficzna, dialogiczna i hybrydyczna relacja; jest on więc zjawiskiem komunikacyjnym i hermeneutycznym². I o ile uniwersalne znaczenie tłumaczenia literackiego nie podlega dyskusji, o tyle kwestia jego obecności i nieobecności, zapotrzebowania lub braku popytu na konkretną tzw. wyjściową kulturę, jej przyjęcia oraz funkcjonowania w obszarze tzw. docelowej kultury, nie jest już tak oczywista.

Godzi się nadmienić, że wciąż pewną rzadkością są w Polsce badania nad zagadnieniem recepcji poszczególnych (zwłaszcza południowosłowiańskich) literatur, co skądinąd już dawno zauważył Edward Balcerzan, eksponując ogólny problem nieistnienia historii literatury tłumaczonej, a co według Bożeny Tokarz byłoby możliwe i bardzo przydatne dla historyków literatury polskiej³. Należy dodać, że nie tylko dla polonistów, lecz dla filologów i badaczy różnych literatur byłoby takie uporządkowanie pomocne, przy czym mowa tu nie o jednym, lecz o wielu projektach odnoszących się do konkretnych, narodowych lub regionalnych systemów literackich⁴.

Jednym z takich projektów jest zespołowe przedsięwzięcie nt. *Recepcji piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu Slaviae Orthodoxae w Polsce – historii i bibliografii twórczości przekładowej*, którego celem jest systematyczny opis dziejów recepcji literatury cerkiewnosłowiańskiej (i ludowej) na podstawie istniejących przekładów w języku polskim, sporządzenie ich wykazu, czyli *de facto* zarysowanie historii tłumaczonej w Polsce literatury Słowian prawosławnych, w tym wypadku składających się na nią kilku literatur: starobułgarskiej, staroserbkiej, staroruskiej, a także twórczości ludowej⁵.

² B. TOKARZ, *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*, Katowice 2010, s. 7.

³ Zob. E. BALCERZAN, *Kręgi wtajemniczenia. Czytelnik. Badacz. Tłumacz. Pisarz*, Kraków 1982, s. 239-255; B. TOKARZ, *Spotkania*, s. 125.

⁴ Por. np. rozpoczętą w 2009 r. wielotomową serię bibliograficzno-opisową *Przekłady Literatur Słowiańskich*, wydawaną na Uniwersytecie Śląskim.

⁵ Załącznikiem projektu są m.in. publikacje: A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, cz. 1, „Kra-kowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne” 4(2009), s. 247-273; A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, cz. 2: *Aneks do bibliografii przekładów starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Rossica” 3(2010), s. 175-193; A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, cz.3: *Aneks do bibliografii przekładów starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski* (ks. protojerej Stanisław Strach, *przekłady w rubryce Język naszej liturgii*, „Przegląd Prawosławny”, 1996-2010), „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 56(2011), s. 67-90; A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*,

Wprawdzie recepcyjnych początków piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego można upatrywać już w okresie staropolskim, a potem „we wzmożonej aktywności badawczej i edytorskiej o charakterze filologiczno-źródłoznawczym, przypadającej na czas oświecenia, i nasilonej w dobie romantyzmu – m.in. dzięki fascynacji pierwiastkiem «ludowym» i poszukiwaniu świadectw początków kultur narodowych”⁶, to należy podkreślić, że działalność translatorska w tym zakresie była proporcjonalna przede wszystkim do stanu wiedzy, bliskości i wzajemnych kontaktów między Polakami i pozostałymi Słowianami, a w sferze zainteresowań tłumaczy, edytorów i odbiorców znajdowały się głównie utwory staroruskie, rzadziej starobułgarskie, zaś niemalże nieobecne były staroserbskie. Niemniej jednak tradycja przekładowa, recepcyjna w odniesieniu do szeroko pojętego piśmiennictwa kręgu *Slaviae Orthodoxae* ukształtowała się dość wyraźnie, mimo że jej zakres wciąż nie jest bardzo szeroki, rzecz jasna wyjąwszy teksty staroruskie, rosyjskie; zawsze słabiej będzie wypadać jej konfrontacja z licznymi obecnymi w obiegu tłumaczeniami z literatur zachodnioeuropejskich (obszaru łacińskiego).

Zdaniem Bożeny Tokarz w polskim obiegu czytelnym dominują właśnie przekłady z tzw. wielkich literatur europejskich (francuskiej, włoskiej, niemieckiej, rosyjskiej), w ostatnich latach zaś głównie anglojęzycznych, co jest spowodowane określonymi modami, preferencjami i wymogami rynkowymi, a nawet specyficznym interesem społecznym. Problemem jest spora dysproporcja w obszarze tłumaczenia tekstów z literatur innych niż wymienione, a dotyczy ona częściowo zachodniosłowiańskich – w największej mierze południowsłowiańskich (w tym cerkiewnych i ludowych) utworów lite-

---

cz. 4): *Aneks do bibliografii przekładów starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne” 6(2011), s. 309-325; A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, cz. 5: *Aneks do bibliografii przekładów starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, „Roczniki Humanistyczne” 60(2012), z. 7, s. 193-218; por. J. STRADOMSKI, *O obecności i recepcji tekstów średniowiecznej literatury Słowian południowych w dawnej Rzeczypospolitej (uwagi o tekstach Jana Egzarchy Bułgarskiego w rękopisach cerkiewnych w Polsce)*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne” 6(2011), s. 137-161. Zagadnieniem przekładu tekstów cerkiewnosłowiańskich na język polski zajmował się już wcześniej chociażby A. Naumow; zob. jego artykuły: *Przekład z języka cerkiewnosłowiańskiego wobec problemów warstwy pośredniczącej i segmentacji tekstu*, w: *Z teorii i historii przekładu artystycznego*, red. J. Baluch, Kraków 1974, s. 85-93; *O przekładaniu starych tekstów cerkiewnych na język polski*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Slawistyka” 6(1992), s. 195-201; *Czy język jest konfesyjny? Uwagi przy przekładaniu Franciszka Skoryny*, „Roczniki Humanistyczne” 43(1995), z. 7, s. 33-41; *Trudna sztuka przekładania*, „Orthodoxia – Przegląd Prawosławny” 3(129)(1996), s. 15-17.

⁶ A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu*, cz. 2, s. 175.

rackich. W opinii badaczki przyczyn takiego stanu rzeczy należy poszukiwać w wielu zjawiskach historycznych, politycznych, a także społecznych, zwłaszcza zaś w czynnikach unifikacyjnych i stereotypach, jakie zakorzeniły się w światopoglądach, postawach samych Słowian; definitywnie więc stwierdza ona, że: „Polacy mają wyjątkowo mało przekładów z literatur słowiańskich, szczególnie w porównaniu z obecnością literatury polskiej w innych kulturach słowiańskich. W konsekwencji słabo znamy inne literatury, a tym samym kultury słowiańskie, błędnie sądząc, że są one podobne do polskiej”⁷. Kategoria podobieństwa wydaje się tu kluczowa, zawiera w sobie zarówno tendencje wspólnotowe, jak i fałszywie ujednociające, przede wszystkim zaś redukcjonistyczne i wykluczające elementy, które przez grupę odbiorczą nie są uważane za rodzime, własne, traktowane jako obce, bo po prostu nieznanne, a przecież – jak trafnie konstatuje wspomniana uczona – każda kultura jest zdolna pomieścić fragmenty innych kultur i „nie szkodzą one tożsamości, przeciwnie, wzbogacają ją, spowinowacają wzajemnie”⁸. W tym zakresie nieoceniona jest misja tłumacza – uczestnika obu kultur i znawcy ich tradycji, łącznika dwóch modeli, zbliżonych lub całkowicie odmiennych paradygmatów kulturowych. Występuje więc translator na kilku podstawowych pozycjach, które zresztą wynikają z założonych przezeń celów i są efektem konkretnych dążeń.

W procesie translacji pojmowanej jako „zdarzenie hermeneutyczne”⁹ akt komunikacji literackiej, kulturowej i społecznej, jej autor występuje w roli „nadawcy, odbiorcy, nadawcy-prezentera i krytyka literatury obcej”, przy czym – jak dodaje Bożena Tokarz – „dwie pierwsze są niezależne od niego, ponieważ wynikają z miejsca, jakie zajmuje w układzie komunikacyjnym. Trzecią obiera sam, przystępując do wyboru tekstu przeznaczonego zwykle dla jego rodzimego czytelnika. Podejmując się jej, odgrywa nadal rolę nadawcy, z tym jednak, że wpisana w nią jest szerszej rozumiana celowość, związana z przedstawieniem obcego utworu. Dotyczy ona formy przedstawienia danej twórczości: w wyborze indywidualnego autora lub w prezentacji zbiorowej określonej literatury narodowej, kierunku czy nurtu. Inną formą przedstawienia literatury obcej są autorskie antologie tłumaczy, polegające na tym, że tłumacz sam ustanawia wybór tekstów i autorów, których chciałby przedstawić odbiorcy. Tłumacz może więc być autorem wyboru wszystkich tekstów w publikacji

⁷ B. TOKARZ, *Spotkania*, s. 19.

⁸ Tamże, s. 8.

⁹ J. KOZAK, *Przekład literacki jako metafora. Między „logos” a „lexis”*, Warszawa 2009, s. 9.

zbiorowej lub tylko dokonuje wyborów na poziomie rozwiązań translacyjnych”¹⁰.

W kontekście przekładów staroserbskich tekstów na język polski – biorąc pod uwagę kryterium ich obecności i nieobecności – interesujące są przede wszystkim prezentacje o charakterze antologicznym. W polskim obiegu czytelnicznym funkcjonują trzy pod względem zawartości i wartości różne zbiory serbskich utworów, spośród których tylko jedna jest koncepcyjnie jednolitą kolekcją w części lub w całości przełożonych staroserbskich dzieł; pozostałe zawierają jedynie kilka średniowiecznych przykładów, stanowią albo rodzaj chrestomatii – w zasadzie wyboru fragmentów różnorodnych realizacji literackich we współczesnym języku serbskim, albo antologii przetłumaczonych tekstów głównie siedemnasto- i osiemnastowiecznych. Rzecz jasna, nie sposób i nie należy tych pozycji porównywać, lecz wypada o nich przypomnieć, może nawet je zrecenzować, przede wszystkim zaś zwrócić uwagę na problem wciąż jednak ograniczonego funkcjonowania tej literatury w polskiej przestrzeni kulturowej. Warto dodać, że swoistym potwierdzeniem tej nieco ubogiej oferty tłumaczeniowej jest duże oddalenie czasowe, jeśli chodzi o samo powstanie zbiorów, które pojawiały się w odstępie ponad dziesięcioletnim – kolejno w latach 1983, 1994 i 2007.

Pierwszą i wciąż jedyną kompletną antologią staroserbskich kompozycji jest publikacja pt. *Dar słowa. Ze starej literatury serbskiej* (wyb. i oprac. A.E. Naumow, przeł. T. Wątor-Naumow, A.E. Naumow, W. Kotwiczowa, Łódź 1983). Stanowi ona zbiór aż 52 przekładów głównie autorstwa Aleksandra Naumowa, wybór opatrzony jest dość obszernym omówieniem – wprowadzeniem w specyfikę tej literatury, wzbogacony komentarzami. Tłumacz występuje tu w roli „nadawcy-prezentera” oraz „krytyka literatury obcej”, a zatem „wyraża swój do niej stosunek w wyborach dokonywanych na różnych poziomach: ogólnym – epoki, autora i utworu, oraz szczegółowym – konkretnych rozwiązań translacyjnych na poziomie leksyki, morfologii, składni i stylistyki. Pełnią one podstawowe funkcje krytyki: poznawczo-oceniającą – ponieważ wartościują literaturę wyjściową i w ten sposób pośredniczą między tym, co obce, a tym, co swojskie; postulatywną – dając wyraz oczekiwanego obrazu literatury w kulturze rodzimej; operacyjną – będąc wynikiem konfrontacji odmiennych przestrzeni mentalnych; metaliteracką – jako «literatura z literatury»”¹¹. Wypada dodać, że w tym wypadku autor antologii jest zarówno

¹⁰ B. TOKARZ, *Spotkania*, s. 172.

¹¹ Tamże, s. 172.

symbolicznym uczestnikiem z racji samego działania translacyjnego – aktu komunikacyjnego – hermeneutycznego, jak i rzeczywistym nosicielem kultury kręgu *Slaviae Orthodoxae*, co przekłada się na charakter całego zbioru, przejawia się jako „perspektywa osobista tłumacza”¹².

W części stanowiącej rodzaj syntetycznej introdukcji Naumow opisuje staroserbską literaturę jako komponent znacznie większego, ponadnarodowego modelu, eksponuje jej przynależność do systemu cerkiewnosłowiańskiego, zwraca uwagę na odmienną i trudną jej odbioru, która jest podwójna, bo jak sam powiada: „po pierwsze przez fakt, że jest to literatura z kręgu bizantyńskiego, którym wprawdzie dzisiaj kultura zachodnia po trosze się fascynuje, ale nie zawsze go w sposób właściwy rozumie, a po drugie przez to, że literatura staroserbka, jak mało która w całym średniowieczu europejskim, jest związana w swoisty sposób z życiem swego narodu i przeto bez rozeznania w jego dziejach mało czytelna” (s. 225). W tym sensie jest on świadomy funkcji, jakie spełniać ma przekład, wyraźnie wartościuje literaturę wyjściową, proponuje określony model recepcji, jego działanie ma na celu taką prezentację, która mogłaby zmienić myślenie odbiorcy traktującego tę literaturę w kategoriach obcości i egzotyki, co zresztą wprost wyraża, postulując wyzbycie się uprzedzeń, pełne otwarcie, mobilizację „odkrycia w tej obcej, chwilami egzotycznej literaturze prawdziwych klejnotów” (s. 230). Zdaniem Bożeny Tokarz takie „wpisanie przez tłumacza śladów swej obecności w tekst z zachowaniem nadrzędnej funkcji intencjonalności autorskiej otwiera przekład na dalszą interpretację odbiorczą i sprzyja zachowaniu napięcia między obcością a swojskością. Obcość jest wartością, jeśli zostaje uświadomiona, a więc zrozumiana, co zależy od procesów psychologicznych i socjologicznych zachodzących w komunikacji kulturowej”¹³. W efekcie nadawca-prezenter i krytyk celowo dokonuje rodzaju apoteozy literatury cerkiewnosłowiańskiej i kultury kręgu *Slaviae Orthodoxae*, a wzmocnieniem i uzasadnieniem tej strategii jest właśnie owa subiektywna perspektywa tłumacza, co obok pośrednich, ujawnia wiele określeń otwarcie artykułujących przynależność i uczestnictwo. Oczywiście, ten autorski i dość osobisty charakter omówienia, jak i w pewnym sensie samego zbioru, jest podporządkowany głównemu założeniu, tj. dążeniu zdefiniowanemu tu jako „skromne zadanie wprowadzenia polskiego Czytelnika, który po raz pierwszy styka się ze starą literaturą południowo-słowiańskiego prawosławia” (s. 230). Nadrzędna jest tu więc taka prezentacja

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 184.

tłumaczonej literatury, a przede wszystkim taka forma jej opisu, która skierowana do konkretnego odbiorcy, ma w nim wywołać odpowiednie, pożądane przez nadawcę, reakcje. Anna Majkiewicz podkreśla, że „aby osiągnąć swój cel, nadawca musi podjąć jakieś strategie i sięga po konkretny kod, za pomocą którego przekazuje swoje intencje [...] Nadawca może odnieść się do potrzeb, wyobrażeń i wiedzy odbiorcy, próbując wiedzę tę potwierdzić lub przebudować”¹⁴.

We wprowadzeniu tłumacz przywołuje już istniejące, w niewielkiej wówczas liczbie, przekłady średniowiecznych utworów południowosłowiańskich, tym samym uwydatniając ich niedostatek – nader skromną obecność w polskiej przestrzeni kulturowej, co można odczytywać również jako swoisty postulat powiększenia stanu tłumaczonej w Polsce literatury cerkiewnosłowiańskiej, szczególnie zaś jej realizacji z obszaru bałkańskiego. Od tamtego czasu rzeczywiście sytuacja korzystnie się zmieniła, kolejno powstawały pojedyncze i zbiorowe tłumaczenia, choć nadal najmniej jest wśród nich staroserbskich przykładów¹⁵. Dlatego też omawiana antologia wciąż jest jedyną propozycją spójną koncepcyjnie i w miarę całościową prezentacją średniowiecznej literatury serbskiej.

Umieszczone w niej przekłady fragmentów lub pełnych dzieł stanowią rezultat zastosowanego kryterium wyboru, zebrane zostały te, które są modelowe i podejmują typowo serbską tematykę, koncentrują się wokół historii państwa, Cerkwi i narodu. Znalazły się one w czterech blokach chronologiczno-ideowych, a tak pogrupowane dotyczą kolejno dziejów serbskich rodów, państwa i Cerkwi, tworzą swoiste cykle: o Nemanjiciach, o księciu Lazarze i bitwie na Kosowym Polu, o Brankowiciach, lokalnych świętych oraz hierarchach cerkiewnych. Pod względem gatunkowym teksty zostały tak dobrane, aby ukazywały bogaty repertuar form i odmian, strukturalno-treściowych realizacji typu uniwersalnego i lokalnego (rodzimego). W antologii zostały zamieszczone dzieła reprezentatywne dla średniowiecznej literatury serbskiej, odzwierciedlające jej tematykę, sferę ideową i ideologiczną, historię instytucji, na potrzeby których zostały ułożone, a także sam proces rozwojowy i zasięg czasowy tej literatury. Rozpiętość temporalna zbioru niemalże pokrywa się z granicami funkcjonowania staroserbskiej literatury, włączono doń

¹⁴ Wybrane zagadnienia przekładu i ich użyteczność w glottodydaktyce, w: *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtelek, J. Tambor, Katowice 2007, s. 257.

¹⁵ Zob. o tych projektach i publikacjach w: A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu*, cz. 1, s. 248-250, 262-273 (*Aneks*).

realizacje powstałe między XIII i XVII wiekiem (od *Żywota św. Simeona* autorstwa Savy, Domentijana; *Żywota św. Jeleny*, *Żywota św. Stefana Dragutina*, *Żywota św. Stefana Milutina*, *Służby św. Arsenijowi* pióra Danila II; *Słowa o księciu Lazarze* Danila III po anonimową *Służbę św. Angelinie Branković*, *Służbę św. Maksimowi Brankovićowi*, *Służbę św. Jovanowi Brankovićowi*; Pajsija z Janjeva *Służbę św. Urošowi* czy Kiprijana z Račy *Stichirę św. Lazarowi*).

Odbiór utworów przełożonych na język polski, a więc wprowadzonych w tzw. docelowy i odmienny system, ma ułatwiać dość obszerny aparat komentujący. „Konieczność uwzględnienia «horyzontu oczekiwań» odbiorcy oraz jego wiedzy wynika z przynależności do odmiennej wspólnoty językowo-kulturowej nadawcy wyjściowego (autora) i odbiorcy docelowego. Jeśli doświadczenia kulturowe oraz posiadana wiedza kulturowa są zbyt odmienne, wówczas tłumacz za pomocą odpowiedniej strategii może przybliżyć odbiorcy kulturę wyjściową”¹⁶. A zatem ową przyjętą strategią jest tu właśnie ów aparat, na który składa się: słowniczek autorów (tych znanych z imienia), objaśnień do tekstów (fragmentów trudnych lub wymagających zarysowania historycznego, kulturowego kontekstu), słowniczek najczęściej pojawiających się postaci i obrazów biblijnych, słowniczek terminów literackich (wyjaśniający nazwy poszczególnych tekstów liturgicznych Cerkwi prawosławnej).

Pewną niedoskonałością antologii, oczywiście bardziej ze *stricte* naukowego niż popularyzatorskiego punktu widzenia, jest brak wskazania wykorzystanych źródeł. Wprawdzie tłumacz wspomina o oryginałach starserbiskich wydanych drukiem i znajdujących się w różnych czasopismach oraz książkach, wymienia nazwiska kilku czołowych edytorów i badaczy (Đ. Daničicia, V. Čorovicia, Đ. Sp. Radojičicia, A. E. Tachiaosa, Đ. Trifunovicia), sygnalizuje pracę własną z samymi rękopisami, informuje o przeprowadzonej przez siebie konfrontacji z istniejącymi przekładami nowoserbskimi, wskazując ich tłumaczy (L. Mirkovicia, M. Bašicia, D. Bogdanovicia), to jednak nie sporządza dokładnego wykazu bibliograficznego wykorzystanych materiałów. Owszem, można brać pod uwagę najważniejszy, czyli popularyzatorski cel antologii, myśleć, że otwartego na tę mało znaną i trudną w odbiorze literaturę, „porażonego” pięknem jej tekstów czytelnika zadowolili jedynie przekład na język polski, skądinąd świetny, przejawiający wysoki poziom wiedzy i wrażliwości, wytrawność operowania słowem w aspekcie jego teologicznej i literackiej głębi, a przy tym odzwierciedlający wielką pokorę

¹⁶ A. MAJKIEWICZ, *Wybrane zagadnienia*, s. 258.

i samodyscyplinę tłumacza, to jednak i mimo wszystko takie założenie wydaje się nie zaspokajać potrzeb już nieco bardziej wymagającego odbiorcy. Pomińcie źródła czy też bardzo ogólne ich zakomunikowanie zdaje się pozbawiać każdego, wyspecjalizowanego lub nie, czytelnika świadomości osadzenia tych tekstów, tworzy wrażenie ich wydobywania z jakiegoś tajemniczego, bo nieokreślonego, depozytu; nade wszystko zaś odbiera możliwość łatwiejszego od zmundnych i niosących ryzyko zniechęcenia poszukiwań porównania obu wersji – utworów wtórnych z prymarnymi. Powodem takiej, a nie innej decyzji mogło być założenie wszak popularnonaukowego charakteru antologii, jednak zważywszy na to, że jest to dotychczas jedyny zbiór przełożonych na język polski staroserbskich tekstów, jedyny spełniający wymogi antologii z prawdziwego zdarzenia, należy dać wyraz pewnemu niedosytowi powodowanemu właśnie brakiem wykazu źródłowego. Poza tą, jednak w skali całego przedsięwzięcia, drugorzędną kwestią, zbiór ten nie budzi żadnych wątpliwości, a jego wartość jest nie do przecenienia.

W ofercie czytelniczej istnieje także inna propozycja – publikacja pt. *Literatura serbska i chorwacka. Antologia tekstów*, cz. I (teksty zestawiała M. Jakóbiec-Semkowowa, Wrocław 1994). Zbiór ten nosi miano antologii, co jest zastanawiające, bo wedle powszechnej definicji antologia to wybór całości lub fragmentów utworów literackich powiązanych wspólną cechą – autorstwem, gatunkiem, tradycją, kręgiem kulturowym czy nawet tematyką. Natomiast w tym wypadku niełatwo, na tzw. pierwszy rzut oka, doszukać się takiej spajającej właściwości, kryterium doboru wszak różnych przykładów literackich. W krótkim słowie wstępnym mowa jest o tym, że „zestawione tu teksty należą do szerokiego kanonu lektur obowiązkowych i zaleconych, przewidzianych na pierwsze dwa semestry zajęć z historii literatury – od literatury średniowiecznej, poprzez folklor i romantyzm do realizmu” (s. 5). Zatem wspólnym i uzasadniającym ów wybór elementem jest tu „szeroki kanon lektur”, co wywołuje skojarzenia z chrestomatią, a w rzeczywistości zbiór jest rodzajem prezentacji tekstów należących do dwóch literatur – serbskiej i chorwackiej, które w czasie jego powstania funkcjonowały w dydaktyce akademickiej jako jedność określana mianem literatury serbsko-chorwackiej.

Omawiana publikacja jest zestawieniem fragmentów tekstów nieprzetłumaczonych na język polski, wyekscerpowanych ze współczesnych wydań serbskich i chorwackich, co powoduje, że ma ona głównie walor dydaktyczny, w mniejszym zaś stopniu popularyzatorski w sensie szerokiego odbioru czytelniczego.

Wśród wielu znalazło się tu także kilka wyimków staroserbskich tekstów (we współczesnej serbskiej wersji językowej), realizacji literackich autorstwa Savy (opis śmierci Stefana Nemanji pochodzący z *Żywota św. Simeona*), Stefana Lazarevicia (*Słowo miłości*), Jefimiji (w zbiorze tytuły zostały zmienione, ale są to utwory: *Pochwała księciu Lazarowi*, *Płacz za małym synkiem Uglješą*, *Napis na zastonie w Chilandarze*), Domentijana (ustępy z *Żywota św. Simeona i św. Savy*), Siluana (*Słowa sławy Sawie*). Pewien niedosyt powoduje brak wskazania źródeł, co może, choć nie musi, stanowić przeszkody, z łatwością specjaliści potrafią bowiem zidentyfikować adresy nowoserbskich przekładów, które ukazały się w seriach wydawniczych: *Српска Књижевна Задруга*, *Стара Српска Књижевност у 24 књиге*, czy też w antologiach sporządzonych przez Đ. Sp. Radojičića: *Антологија старе српске књижевности (XI-XVIII)* (Београд 1960) i *Старо српско песничтво (IX-XVIII)* (Београд 1966).

Pomimo iż propozycja ta nie jest skierowana do szerokiego grona odbiorców, wybór został sporządzony głównie na potrzeby dydaktyki akademickiej, to w świetle jednak skromnej obecności tekstów staroserbskich w polskim obiegu czytelniczym należy uznać jego ważność i potwierdzić trwałe miejsce w historii recepcji literatury serbskiej w Polsce.

Kolejną funkcjonującą w obiegu antologią jest niewielki objętościowo zbiór pt. *Inskrypcja na srebrnej sukience. Antologia serbskiej poezji XVIII i XIX wieku w przekładzie Marii Dąbrowskiej-Partyki* (red. D. Gil, C. Juda, M. Czerwiński, Kraków 2007). Publikacja ma charakter okolicznościowy, powstała z okazji jubileuszu Marii Dąbrowskiej-Partyki, wybitnej sławistki, znawczyni literatury serbskiej i chorwackiej oraz tłumaczki wszystkich zamieszczonych w niej tekstów. Tę „szczególnego rodzaju inicjatywę” eksponuje już wprowadzenie autorstwa Juliana Kornhausera, który otwarcie mówi o zbiorowym przedsięwzięciu wydania niewielkiej antologii utworów dotąd dostępnej wyłącznie w maszynopisie i wykorzystywanej w celach dydaktycznych (s. 5), teraz zaproponowanej szerszemu gronu czytelników. Z krótkiego wstępu wynika, że kolektywny wysiłek dotyczy jedynie wydania już istniejącego wyboru, czyli sporządzonego przez samą tłumaczkę, której wyraźnie przyświecał cel historycznoliteracki, a który, według znawczyni i teoretyczki przekładu B. Tokarz, motywuje powstanie wielu antologii poezji i pełni funkcję mediacyjną między dwiema kulturami¹⁷.

Niezaprzeczalną wartością tego zbioru jest prezentacja tekstów w większości pochodzących z tzw. kręgu wojewońskiego, utworów głównie siedem-

¹⁷ B. TOKARZ, *Spotkania*, s. 175.

nasto- i osiemnastowiecznych, co też uwydatniono w przedmowie, dodając, że: „Autorka wyraźnie swoim wyborem i tłumaczeniami podkreśliła znaczenie, dla rozwoju serbskiej literatury i szerzej – kultury, poezji, stojącej w opozycji do programu Vukowskiego i preferowanego przezeń modelu folklorystycznego” (s. 5). Taki między innymi wymiar uzasadnia genezę, sens powstania antologii, która nie jest incydentalnym czy luźnym doбором literackich (poetyckich) przykładów i przekładów, lecz przemyślaną koncepcyjnie całością mającą walor nie tylko popularyzatorski, ale i szeroko rozumianą jakość poznawczą.

Wśród wielu propozycji znalazły się tu także późnośredniowieczne teksty autorów takich, jak Arsenije Crnojević (*Modlitwa do Pana, który zasnął*), Arsenije Jovanović Šakabenta (*Inskrypcja na srebrnej sukience cudownej ikony, Epitafium dla Belgradu*), Gavril Stefanović Venclović (*Modlitwa za ziemię serbską, Modlitwa od krwawych wód, Świecą jest morze, Pory roku*), a zatem twórców wyjątkowo istotnych dla rozwoju literatury serbskiej, którym w nauce nadano status „granicznych” – wyznaczających obszar przejściowy, należących do starej i nowej literatury. Ich wybór zdaje się tu nieprzypadkowy, zamieszczenie tych akurat literackich realizacji ewidentnie służy nie tylko ich prezentacji w aspekcie popularyzatorskim, ale także, a może przede wszystkim, historycznoliterackim, naukowym. Tłumaczka w roli „nadawcy-prezentera” i „krytyka” uczestniczy bowiem, zabiera głos w dyskusji na temat samego procesu rozwojowego serbskiej literatury i modelu kultury, wskazując konkretne utwory (szczególnie te powstałe na przełomie XVII i XVIII wieku), świadomie narusza popularny w naukowej refleksji schemat ujmowania – Vukowską wizję przestrzeni zdominowanej przez tradycję ludową. W tym zakresie nie dziwi fakt włączenia do tej niewielkiej wszak antologii aż czterech tekstów Gavriła Stefanovicia Venclovicia, którego imię niemalże automatycznie wywołuje dyskusję dotyczącą umownego podziału *continuum* czasowego na epoki i okresy w historii literatury serbskiej, szczególnie zaś na temat jej rozwoju jako systemu średniowiecznego do końca siedemnastego, a także do osiemnastego stulecia.

Sporządzona przez Marię Dąbrowską-Partykę kolekcja ma układ chronologiczny, a dodatkowo dzieła są wydane w polskim tłumaczeniu i przekładzie nowoserbskim. W wypadku utworów późnośredniowiecznych wykorzystanie współczesnych (dwudziestowiecznych) ich edycji budzi pewne wątpliwości, zwłaszcza w kontekście zastosowanej strategii prezentacji dwujęzycznej, podobnie jest zresztą, jeśli chodzi o brak wykazu źródłowego. Niemniej jednak

są to zastrzeżenia drugorzędne, a to ze względu na dużą wartość antologii, jak i samą okazjonalność – jubileuszowy charakter jej publikacji.

Na koniec warto wspomnieć, że oprócz zbiorów o charakterze antologicznym w polskim obiegu czytelnictwem funkcjonują także pojedyncze przekłady, będące albo przedrukami wcześniej opublikowanych tłumaczeń staroserbskich tekstów, albo całkowicie nowymi propozycjami translatorskimi i popularyzatorskimi. Rezygnując ze szczegółowego omówienia, należy przynajmniej je wymienić, ułożyć rodzaj wykazu, który ze względu na czynnik ilościowy ogranicza się do kilku zaledwie pozycji. To zaś po raz kolejny potwierdza dość słabą, w porównaniu z innymi przykładami literackimi kręgu *Slaviae Orthodoxae*, obecność średniowiecznych serbskich realizacji w polskiej przestrzeni kulturowej, społecznej.

W pierwszej kolejności są to przedrukowane ze wspomnianej już antologii pt. *Dar słowa* większe lub mniejsze ustępy staroserbskich utworów:

– *Ucieczka Rastka*, fragment z *Żywota św. Savy* i stichira *Służby św. Savy* wydane w czasopiśmie „Tygodnik Polski/Tygodnik Podlaski” 10(1986) nr 3(167);

– Dimitra Kantakuzina *Modlitwa do Bogurodzicy*, wydana w periodyku „W Drodze” 23(1995), nr 11 (tekst należy do kanonu starobułgarskiego i staroserbskiego; wcześniej przekład ukazał się w „Wiadomościach Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2(1972), nr 2; a później w antologii: *Niewidzialne skrzydła. Antologia poezji bułgarskiej (od IX wieku do roku 1944)*, wyb. E. Konstantinowa, W. Gałązka, przedm. W. Gałązka, Kraków 1987)¹⁸.

W drugiej kolejności są to tłumaczenia części lub całości staroserbskich tekstów, które pojawiły się w indywidualnych i zbiorowych publikacjach:

– Św. Sawy *Służba ku czci św. Symeona*; Teodozego Chilendarskiego *Służba ku czci św. Symeona* w przekładzie Marzanny Kuczyńskiej w jej książce: *Południowostowiańska poezja liturgiczna w zbiorach bibliotek polskich*, Szczecin 2003;

– *Staroserbski kanon ku czci św. Mikołaja*, w: *Kult świętego Mikołaja w tradycji prawosławnej*, wyb. i oprac. A. Dejniewicz, przeł. J. Stradomski, M. Skowronek, A. Dejniewicz, R. Łużny, A. Naumow, J. Pietrow, Gniezno 2004¹⁹;

¹⁸ Za: A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu*, cz. 4, s. 316, 319; CIŻ, *Z problematyki przekładu*, cz. 1, s. 259, 263.

¹⁹ Za: A. KAWECKA, I. PETROV, M. SKOWRONEK, *Z problematyki przekładu*, cz. 1, s. 270.

– *Serbska chronografia: wykaz lat – co ile trwato*, w: *Święci Konstantyn-Cyryl i Metody – patroni Wschodu i Zachodu*, cz. 1: *Apostołowie Słowian w dawnej Europie*, oprac. zesp., red. A. Naumow, Kraków 2013.

Wymieniając poszczególne przełożone i nieprzełożone na język polski utwory średniowiecznej literatury serbskiej, tym bardziej w kontekście ich obecności i nieobecności w polskim obiegu czytelniczym, nie można zapominać o interesującym zabytku, tj. utworze o nieustalonym wciąż pierwotnym korpusie rękopiśmiennym, lecz niejednokrotnie zaliczanym także do staroserbskiego kanonu (!) lub przynajmniej z nim związanym, a zachowanym w języku polskim i czeskim, a mianowicie o *Kronice tureckiej*, znanej też jako *Pamiętniki Janczara*. Mowa jest zatem o dziele, które ze względu na redakcję językową nie sposób omawiać w kontekście translatorskim, ale w aspekcie recepcyjnym jak najbardziej; mowa przeto o dziele w miarę dobrze znanym polskiemu odbiorcy, wielokrotnie wszak wydawanym:

– *Pamiętniki Janczara Polaka przed 1500 rokiem napisane*, w drukarni Gałęzowskiego i komp. Przy ulicy Żabiej nr 472, Warszawa 1828. Zbiór Pisarzy Polskich cz. 2, t. 5(1);

– *Pamiętniki Janczara przed 1500 rokiem napisane*, wyd. wtóre, nakład i druk Karola Pollaka, wstęp Jan Konrad Hrabia Załuski, Sanok 1857. Księgozbiór Polski, z. 1-2;

– *Pamiętniki Janczara przed 1500 rokiem napisane*, wyd.3, nakład i druk Karola Pollaka, Sanok 1868.

– *Księgi Trzecie. Wypisanie niektórych spraw y porządku rzeczy wojennych w Turczach, z kroniczki Konstantyna, syna Michała Konstantynowicza z Ostrowice Raca, który był wzięt od Turków y był Iancarem, z tacińskiego języka na polski przełożone*, w: *Stanisława Łaskiego, wojewody sieradzkiego Prace Naukowe i Dyplomatyczne, wydane z rękopisów Muzeum Wileńskiego z przedmową Mikołaja Malinowskiego, oraz z dodatkiem dzieł Jana Tarnowskiego*, z jedyne go egzemplarza Biblioteki Kórnickiej, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Wilno 1864, s.115-138;

– *Pamiętniki Janczara, czyli kronika turecka Konstantego z Ostrowicy, napisana między r. 1496 a 1501*, wyd. Jan Łoś, Kraków 1912. Biblioteka Pisarzy Polskich nr 63;

– *Konstanty z Ostrowicy, Pamiętnik Janczara Polaka*, oprac. i przedm. E. Winkler, Warszawa 1913.

Istniejące w polskim obiegu czytelniczym zbiory czy też pojedyncze publikacje staroserbskich dzieł, pomijając takie czy inne walory poszczególnych projektów i realizacji, odzwierciedlają w dużej mierze stan obecności, znajo-

mości i zapotrzebowania na tę konkretną literaturę południowosłowiańską. Nadal jest ona niezbyt znana polskiemu czytelnikowi, w dalszym ciągu ukazuje się jako dość egzotyczna – pochodząca z innego i nieco odległego kręgu kulturowego, a zatem inna i trudna w odbiorze, co potwierdza się zarówno w dydaktyce akademickiej, jak i w stopniu potocznej znajomości specyfiki tej literatury, wiedzy z zakresu procesu historycznoliterackiego. Niemniej jednak wiele w ostatnich latach podjętych i urzeczywistnionych inicjatyw tłumaczenia dzieł cerkiewnosłowiańskich, w tym też staroserbskich, spowodowało pewien wzrost zainteresowania, jeśli już nie tą akurat literaturą, to w ogóle piśmiennictwem kręgu *Slavia Orthodoxa*, której ta jest nieodłączną częścią. Nieoceniony w tym względzie jest wysiłek polskiego środowiska paleoslawistycznego, który już zaowocował wieloma wartościowymi publikacjami przekładów; w powołanej jakiś czas temu serii gnieźnieńskiej, a obecnie krakowskiej „Biblioteka Duchowości Europejskiej” ukazało się dotychczas pięć kompleksowych antologii głównie cerkiewnosłowiańskich (w tym staroserbskich) dzieł (*Kult świętego Mikołaja w tradycji prawosławnej*, wyb. i oprac. A. Dejniewicz, Gniezno 2004; *Święty Benedykt w tradycji chrześcijaństwa Zachodu i Wschodu*, wyb. i oprac. A.W. Mikołajczak, A. Naumow, Gniezno 2006; *Franciszek Skoryna z Połocka. Życie i pisma*, wyb. i oprac. M. Walczak-Mikołajczakowa, A. Naumow, Gniezno 2007; *Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu Świętych Mężów*, oprac. M. Skowronek, G. Minczew, Kraków 2010; *Święci Konstantyn-Cyryl i Metody – patroni Wschodu i Zachodu*, cz. 1: *Apostołowie Słowian w dawnej Europie*, oprac. zesp., red. A. Naumow, Kraków 2013). Z serią związanych jest wiele planów, w jej ramach przewidziano wydanie tekstów, a wśród nich w większej liczbie staroserbskich „przykładów w przekładach”, poświęconych znaczącym kobietom słowiańskiego obszaru kulturowego (*Święte Niewiasty w tradycji Wschodu i Zachodu*), a także dotyczących serbskich fundatorów i patronów (*Święci Ojcowie Założyciele. Teksty o Symeonie i Sawie*).

ANTOLOGIE W OBIEGU.
O OBECNOŚCI I NIEOBECNOŚCI STAROSERBSKICH TEKSTÓW
W PRZEKŁADZIE NA JĘZYK POLSKI – UWAGI OGÓLNE

Streszczenie

Artykuł podejmuje problem recepcji dawnego piśmiennictwa kręgu *Slavia Orthodoxa* w Polsce, który jest zagadnieniem złożonym, wieloaspektowym, ściśle związanym ze specy-

fiką obu przestrzeni kulturowych, z pozoru różnych, lecz jak się okazuje, nie tak odległych czy odmiennych w swych tradycjach. Kwestia przekładu dawnego piśmiennictwa prawosławnych Słowian jest rozważana na przykładzie tekstów staroserbskich, a biorąc pod uwagę kryterium ich obecności i nieobecności w polskim obiegu czytelniczym, omawiane są przede wszystkim prezentacje o charakterze antologicznym.

АНТОЛОГИИ В ЧИТАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЕ.
О НАЛИЧИИ И ОБ ОТСУТСТВИИ СТАРОСЕРБСКИХ ТЕКСТОВ
В ПЕРЕВОДЕ НА ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК – ОБЩИЕ ЗАМЕЧАНИЯ

Резюме

В статье затрагивается проблема рецепции давней письменности ареала *Slavia Orthodoxa* в Польше, являющаяся сложным и многоаспектным вопросом, тесно связанным со спецификой обоих культурных пространств – на первый взгляд различных, однако, как оказывается, не так отдаленных и отличающихся друг от друга в своих традициях. Вопрос перевода давней письменности православных славян рассматривается на примере старосербских текстов, а на основе критерия их наличия либо отсутствия в читательской среде, комментируются прежде всего издания антологического характера. В приложении к статье приводится библиографический список около 50 заглавий.

ANTOLOGIES IN CIRCULATION.
ON PRESENCE AND ABSENCE OF THE OLD SERBIAN TEXTS
IN POLISH TRANSLATIONS. GENERAL REMARKS

Summary

This work deals with the problem of the reception of the former literature of the *Slavia Orthodoxa* circle in Poland, which is an issue folded, multifaceted, closely connected with the specificity of the two cultural spaces, seemingly different, but as it turns out, not so distant or different in their traditions. The issue of the translation of literature of Orthodox Slavs is discussed on the example of the Old-Serbian texts, given the criterion of presence and absence of these texts in Polish circulation readership.

Słowa kluczowe: przekład, recepcja, literatura, *Slavia Orthodoxa*, piśmiennictwo prawosławnych Słowian, teksty staroserbskie, antologie.

Ключевые слова: перевод, рецепция, литература, *Slavia Orthodoxa*, письменность православных славян, старосербские тексты, антологии.

Key words: translation, reception, literature, *Slavia Orthodoxa*, literature of Orthodox Slavs, the Old Serbian texts, antologies.